

Активна употреба на девербативи в един необичаен контекст

Яна Пометкова

Abstract: Active Use of Deverbal Forms in an Unusual Context: *The paper analyses the use of deverbal nouns ending in -ne and non-finite verb forms (Active Present Participle and Passive Present Participle) in an unusual context: advertisement brochures. It describes the positions in which the deverbal forms appear in the examined texts and draws conclusions of their use.*

Key words: *Deverbal Forms, Deverbal Noun Ending in -ne, Active Present Participle, Passive Present Participle.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Под девербативи разбираме глаголни форми, включени към глаголната парадигма и обединени от един общ признак: липсата на граматическата категория лице – това са причастията, деепричастието и отглаголните съществителни имена, образувани с наставка *-не* или *-ние*. За сегашното деятелно причастие, деепричастието и отглаголните съществителни имена обикновено се отбелязва, че са характерни за книжовния език (Грамматика 1983: 375; 383; 385), а за сегашното страдателно причастие се смята, че е преминало към категорията на прилагателните имена (Грамматика 1983: 378).

ИЗЛОЖЕНИЕ

С навлизането на големите търговски вериги в България, с цел спечелване на все по-голям брой клиенти, се разпространяват редица рекламни брошури, в които намират място по-интересните предложения на дадена верига за определен период от време, както и промоциите на определени стоки. Тъй като са ограничени откъм място, а хората, които ги четат – откъм време, информацията, която се поднася за даден продукт, трябва да бъде максимално кратка, но в същото време и максимално информативна. И тук на помощ идват девербативите (неличните глаголни форми). Най-често се използват отглаголните съществителни имена на *-не*, сегашното деятелно причастие и сегашното страдателно причастие – и трите вида са глаголни форми, чиято производяща основа е от несвършен вид, с което се подчертава действието като процес.

Предпочитанието към неличните глаголни форми е продиктувано от факта, че те са хибридни форми – съчетават глаголни и именни признаци. Като глаголни образувания те запазват значението 'действие' на производящата основа, притежават някои граматически категории, характерни за глагола, а други – за имената. Елиминирането на част от граматическите категории на глагола, като лице и време, води до отстраняване на излишната граматическа информация – кой извършва действието, кога се извършва. По този начин изразът добива по-обобщен вид, а и тази граматическа информация не е необходима за дадения микротекст.

В разглеждания ексцерпиран материал девербативите функционират на равнище *словосъчетание*, в което те са подчинена част към опорна дума съществително име, но се намират в позицията на подчинено изречение, напр.: *кабел за удължаване, т.е. кабел, който удължава; уред за затопляне на храна, т.е. уред, който (служи да) затопля храна; подхранващо мляко, т.е. мляко, което подхранва* и др. Въпреки че с употребата на нелични глаголни форми се опростява синтактичната структура – подчиненото изречение се преобразува в словосъчетание, то семантичната структура е усложнена, равна на тази на изречение. Не са обект на разглеждане девербативите, които са термини или част от термини, напр.: *захранване, точка на кипене, захранващо напрежение, въртящ момент* и др.

Ще се спрем на употребата на посочените по-горе девербативни форми: отглаголно съществително име на *-не*, сегашно деятелно причастие и сегашно страдателно причастие. При избора на тези групи сме се водили от високата честота на тяхната употреба в наблюдаваните микротекстове.

Отглаголните съществителни имена на -не, бидейки глаголни деривати, съчетават именни и глаголни характеристики: като съществителните притежават граматическите категории род, число, определеност и могат да изпълняват същите синтактични функции; като глаголите изразяват действие, макар и без връзка с глаголно лице, и в контекст могат да изразяват “залогови нюанси” и “видови значения” (Колковска 1995 : 29). Това определя техния хибриден характер и възможността да се заменят със синонимни подчинени изречения.

Отглаголното съществително име на *-не* означава действие, без връзка с неговия вършител, което протича извън времевите граници. Поради това на равнището на означаващото то се явява неявен предикат. Тъй като е елемент на зависимия таксис, както и другите нелични глаголни форми (Пометкова 2012: 47 – 58), граматическото му време, а понякога и лице, могат да се определят относно времето и лицето на глагола сказуемо в изречението. Ето защо, макар че голяма част от признаците на предикативната единица липсват в плана на изразяването на структурите с отглаголно съществително на *-не*, в плана на съдържанието събитието се осмисля с достатъчна пълнота. Поради това те се предпочитат като сбити форми, носители на максимална информация в минимални езикови средства.

В анализирания материал отглаголните съществителни имена на *-не* функционират в микротекст. Те са употребени най-често или в названието на продукта, или в рубриците, разкриващи неговите качества.

Като *част от названието* на рекламирания продукт отглаголното съществително име на *-не* най-често се свързва с опорната дума чрез предлога *за* и означава *предназначението* му, напр.: *скицник за рисуване (скицник, на който се рисува); моп за почистване (моп, с който се почиства); маша за къдрене (маша, с която се къдри); машинка за бръснене (машинка, с която се бръсне); тава/форма за печене (тава/форма, в която се пече); пликосе за замразяване (пликосе, в които се замразява); комплект за боядисване (комплект, с който се боядисва); дъска за рязане (дъска, на която се реже); книжка за оцветяване (книжка, която се оцветява); пистолет за боядисване (пистолет, с който се боядисва); маса за гладене (маса, на която се глади)* и др. От примерите се вижда, че стремежът е към максимално съкращаване на изказа, като названието на продукта се съпровожда само от неговото предназначение. Тези словосъчетания са получени чрез съкращаване на описателни подчинени определителни изречения, които са заменени с отглаголно съществително име на *-не* (на мястото на глагола сказуемо) и предлог, без да се губи от информацията. В някои случаи се разширява названието, като в него се включва и обектът на действието, означено с отглаголното съществително име, напр.: *уред за рязане на хартия (уред, с който се реже хартия); компресор за помпане на гуми (компресор, с който се помпат гуми); кана за филтриране на вода (кана, която филтрира вода)* и др. Замяната на експлицитни структури, каквито са подчинените изречения (съдържат явен предикат – лична глаголна форма), с имплицитни, каквито са структурите с отглаголно съществително име на *-не* (съдържат неявен предикат), водят до кондензация на смисловото съдържание и до компактност на синтактичната организация.

Освен в названието на продукта често пъти отглаголното съществително име на *-не* се употребява и в *рубриците* под него – означава възможности за определени действия на този продукт, например:

„Комплект за гравирание и моделирание“

- Пробиване, фрезозане, гравиране, полиране, шлайфане или рязане с голяма прецизност".

В приведения пример освен в названието отглаголни съществителни имена са употребени и в първата рубрика, в която заместват действията, които могат да се извършват с дадения комплект. Действието, означено с глагола, по пътя на номинализацията се преосмисля, то се опредметява. Причините за това опредметяване са изтъкнати от В. Гак, според когото на човешкото мислене "е свойствена способността да представя всеки елемент от действителността във формата на субстантивно понятие, доколкото именно в тази форма понятието може най-добре да се закрепят в съзнанието" (Гак 1998: 137). Предпочитанието на субстантивните понятия пред глаголните е продиктувано и от факта, че в съществителното име граматическата информация е много по-малка от тази в глагола, че излишната граматическа информация, която не е от съществено значение за този тип общуване, се елиминира и не натоварва читателя, но се запазва същият обем на смисловото съдържание, което е важно за рекламирация.

Отглаголно съществително име на *-не* в рубриката може да се използва при *изброяване качествата* на дадения обект, като не са изключение случаите, когато в една рубрика присъстват няколко отглаголните съществителни – за компактност на синтактичната структура и за компресия на съдържанието, например:

„Бебешки бодита

- *От мека и фина материя(,) с дълъг ръкав*
- *Широка яка и практично закопчаване за лесно обличане и събличане”.*

Като сравним втората рубрика с предполагаемия първичен израз, който се явява изречение, установяваме, че първичната структура има доста разширен вид: *„(Имат) Широка яка (и) практично се закопчават, за да се обличат (лесно) и да се събличат лесно”.*

Понякога отглаголните съществителни имена на *-не* присъстват във всички рубрики, като могат да означават предназначение на продукта и могат да са част от описанието на неговите положителни качества, например:

„Комплект боички или пастели

- *За лесно рисуване върху лице*
- *Лесно отмиване с вода и сапун”.*

„Приставка за прахосмукачка

- *За почистване на труднодостъпни места*
- *Устойчива на прегъване, с постоянна сила на засмукване”.*

Отглаголните съществителни имена на *-не* се употребяват активно в рекламните брошури, като предпочитанието им е мотивирано от голямата степен на сбитост на информацията, която предават синтактичните структури, чийто компонент са те.

Втората нелична глаголна форма, на чиято употреба ще се спрем, е *сегашното деятелно причастие*. В съвременния български език сегашните деятелни причастия навлизат под влияние на черковнославянски и руски език, а „в руски език тези причастия са преминали от старобългарски” (Андрейчин 1979: 254).

Установяването на това причастие в съвременния ни език става по книжовен път, като и до днес се отбелязва, че то има подчертано книжен характер.

Ето защо изненадва фактът, че тези причастия намират широка употреба в брошурите за реклама, предназначени за широк кръг читатели, евентуални потребители на рекламираните продукти. Позицията им е предимно препозитивна, въпреки че се срещат и като обособени части в постпозиция.

Една част от сегашните деятелни причастия се срещат в *наименованията* на продуктите, където по един много икономичен начин разкриват какво може да прави (може да се прави с) този продукт, напр.: *загряващ пояс (пояс, който загрива); импрегиращ спрей (спрей, с който се импрегнира); фугираща смес (смес, с която се фугира); почистващи ленти (ленти, които почистват); покриващо фолио (фолио, с което се покрива); почистващ препарат (препарат, който почиства); абразивен почистващ крем (абразивен крем, с който се почиства); загряваща възглавница за гръб и врат (възглавница, с която може да се загрива гръб и врат)* и др.

При образуване на сегашното деятелно причастие от изходни възвратни глаголи в причастната форма се запазва възвратната частица *се* – това се и наблюдава в повечето случаи, напр.: *вентилаторна печка • въртяща се; грил тиган • свалеща се дръжка; прахосмукачка • перяща се торбичка* и др. В редки случаи се отбелязва неправилно изпускане на възвратната частица *се* от причастните форми, напр.: *повдигаща детска седалка (детска седалка, която повдига)* вм. *повдигаща се детска седалка (детска седалка, която (може да) се повдига)*; *чорапи с противополозгащо стъпало* вм. *чорапи с противополозгащо се стъпало*.

Възможността за образуване на сложни сегашни деятелни причастия (при липса на такива сложни глаголи в езика) ги прави много икономични и поради това предпочитани в названия от типа: *енергоспестяващи светодиоди/лампи /крушки/мебелни луни; висококачествено силиконово масло със смазващ и водоотблъскващ ефект* и др.

Както отглаголните съществителни имена на *-не*, така и сегашните деятелни причастия се употребяват много активно в *рубриките* с цел представяне качествата на дадения продукт, поради които си заслужава той да бъде закупен, например:

„Влажни кърпички за табло

- С матиращ или гланциращ ефект”.

„Ботуши

- Мека топлеца подплата
- Вадеща се поларена стелка
- Противоплъзгащо (се), гъвкаво външно ходило”.

От примерите се вижда, че често се употребяват две и повече сегашни деятелни причастия в микротекста на даден продукт – по този начин е реализиран стремежът към съкращаване на изказа, но със запазване на необходимия обем информация, разкриваща положителните качества на продукта. Първичният текст, необработен откъм езикови средства и откъм сбитост на информацията, би изглеждал в разгърнат вид доста по-обемен, напр.: „Ботуши • *Имат подплата, която топли*; • *Имат поларена стелка, която може да се вади*; • *Имат гъвкаво външно ходило, което не се плъзга*”.

По-рядко се срещат сегашни деятелни причастия в *обособена употреба*, напр.: „Мек плюш, *даващ пълен комфорт на тялото*”; „LCD дисплей, *показващ стайната и желаната температура*”. Обособените части съкращават изречението, променят неговата структура – от сложно го преобразуват в просто, но в случая това са главно

описания, отнемачи повече място поради големия обем на обособената причастна конструкция, затова не се срещат често в ексцерпирания материал.

На трето място ще се спрем на *сегашните страдателни причастия*, за които се смята, че са преминали към категорията на прилагателните имена. Сегашните страдателни причастия също са проникнали в съвременния български език от черковнославянски и руски език, но те „не образуват жива и продуктивна глаголна категория и не прекрочват рамките на обикновени лексикални чуждици в българския език“ (Георгиева 1976: 419). Освен това се счита, че те „не посочват ясно връзката със специфичните глаголни значения, присъщи на причастията като нелична глаголна категория. Формите на *-м* са загубили тези значения, в резултат на което се включват изцяло в категорията на прилагателните имена...” (Георгиева 1976: 419 – 420).

Наблюденията ни над ексцерпирания материал от рекламните брошури показва подем в употребата на сегашните страдателни форми на съвременния етап от развоя на българския език, напр.: *разтворимо кафе, радиоуправляем автомобил, отопляема площ* и др. Според нас те пазят връзката с глаголната основа, от която са образувани, като значението 'действие' е ясно доловимо – това може да се докаже, като се заменят с глаголните форми, от които са образувани, срв.: *разтворимо кафе* → *кафе, което се разтваря*; *сгъваема врата* → *врата, която (може да) се сгъва*; *сглобяем метален стелаж* → *метален стелаж, който (може да) се сглобява* и др.

Голяма част от формите на сегашното страдателно причастие се срещат в *названията* на продукта, с което се подчертава кратко какво може да се извърши с дадения предмет, напр.: *сгъваем трион (трион, който може да се сгъва)*; *потопляема помпа за чиста вода (помпа за чиста вода, която може да се потапя)*; *надуваемо легло (легло, което може да се надува)*; *преносим компютър (компютър, който може да се пренася)* и др. И докато форми като *преносим, сгъваем, сглобяем, надуваем* се срещат по-често, то *потопляем* е нова форма, образувана по модела на другите. Наблюдават се и други такива новообразувания, като напр.: *биоразградима паста; отопляема седалка; електронен програмираем термостат; регулираемо рамо с лампа за четене; подомиячка • с телескопична дръжка, разтегаема; флумастри измиваеми; plantbottle • 100 % рециклируема; епилатор 2 in 1 • със сменяеми приставки; презареждаема батерия; термоизолационна боя • водоразредима; възвращаема защита от претоварване* и др. Някои форми са образувани с отрицателната частица *не* по подобие на формите *непоносим, нетърпим, неръждаем* и др., напр.: *„Рибарски панталон • голям непроницаем вътрешен джоб“; „Акумулатор • необслужваем“* (за неспециалистите формата *необслужваем* звучи странно); *„Фасадни плочи от ександиран полистирен, устойчиви на стареене, несвиваеми, трудногожими“*.

Трябва да отбележим, че сегашните страдателни причастия могат да се заменят със сегашни деятелни причастия + *се*, като се запазва страдателното значение, срв.: *отопляема седалка* и *отопляваща се седалка* (= седалка, която се отоплява); *флумастри измиваеми* и *флумастри, измиващи се* (= флумастри, които се измиват); *100 % рециклируема* и *100 % рециклираща се* (= 100% се рециклира); *със сменяеми приставки* и *със сменящи се приставки* (= с приставки, които се сменят); *презареждаема батерия* и *презареждаща се батерия* (= батерия, която се презарежда). Навярно в приведените примери стремежът към съкращаване на фразата, за пестене на място и на време, накланя везните в полза на сегашното страдателно причастие пред сегашното деятелно причастие. По всичко личи, че сегашното страдателно причастие все по-активно напомня за своето присъствие в езика ни – увеличават се глаголите, от които се образува, разширява се сферата на функционирането му.

При анализа на употребата на избраните девербативи: отглаголно съществително име на *-не*, сегашно деятелно причастие и сегашно страдателно причастие, се спряхме на примери, в които функционират нелични глаголни форми само от един вид. Много често обаче в примерите се срещат и трите вида заедно, в един микротекст: „Акрилатна боя • бързосъхнеща, водоразтворима, за вътрешно боядисване”. В този пример сложните форми на сегашното деятелно и на сегашното страдателно причастие са компактен начин за изразяване, за предпочитане пред аналитичните словосъчетания: *бързо съхне, разтваря се във вода*.

Други примери:

„Покривало за мотор • *здрaво*, бързосъхнещо, непромокаемо и *лесно за закрепване*”.

„Загриваща подложка

• С възможност за отделно настройване на температурните зони на краката и тялото

• Програмируемо автоматично изключване

• Подходяща за матраци с размери 90 x 100”.

Функционирането на повече от един вид девербативни форми в даден микротекст, каквито са примерите по-горе, допринася за постигане на максимална сбитост на езиковите средства и за повишаване на информационната му плътност.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От направения преглед на употребата на девербативите (отглаголно съществително име на *-не*, сегашно деятелно причастие и сегашно страдателно причастие) в микротекста на рекламните брошури се вижда, че те имат много интензивно присъствие в тях. Тази тяхна употреба на пръв поглед е малко необичайна, защото се отклонява от стилистичните бележки, давани им досега. И това съвсем не е случайно – неличните глаголни форми са лингвистични знаци с асиметричен характер, който произтича от хибридният им характер – по форма са имена, а означават действие като глагола. Поради това те са сбити, имплицитни структури, които могат да заместват разширени, експлицитни структури (каквито са подчинените определителни изречения в разгледаните примери), без да се губи от информацията. Неличните глаголни форми са средство за интелектуализация на езика. Още в старобългарския език те се отбелязват като „кондензирани синтактични средства със силна семантична обобщаемост” (Минчева 1993: 533).

И до днес девербативите са се запазили като пълноценно средство за повишаване семантичния обем на изказването, за изразяване на максимална информация в компресиран вид. Употребата им в този необичаен контекст е сигнал за това, че може би приближава времето, когато стилистичната бележка за тяхната книжност ще отпадне.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Андрейчин, Л. Ролята на руския език в развитието на съвременния български книжовен език. – В: Помагало по история на българския книжовен език (Възрожденски период). Съставител: В. Попова. С., 1979, 248 – 256.
- [2] Гак, В. Г. Языковые преобразования. М., 1998.
- [3] Георгиева, Е. За някои граматико-семантични промени на миналите страдателни причастия в съвременния български език. – В: Помагало по българска морфология. Глагол. Съставители: П. Пашов, Р. Ницолова. С., 1976, 415 – 426.

- [4] Граматика на съвременния български книжовен език. Том 2. Морфология. С., БАН, 1983.
- [5] Колковска, С. Категориална семантика и граматични значения на имената за действие на *-не*. – БЕ, 1995, № 1 – 2 , 18 – 29.
- [6] Минчева, А. Особенности на нормата на старобългарския книжовен език. – В: Граматика на старобългарския език. С., БАН, 1993.
- [7] Пометкова, Я. Изречения с усложнена семантична структура в българския език. Русе, 2012.

За контакти:

Доц. д-р Яна Пометкова, Русенски университет „Ангел Кънчев“, Катедра по български език, литература и изкуство, E-mail: pometkova@uni-ruse.bg